

BESAT BARNDOM

Af Lizette Albæk Nielsen

“For unge under opvækst måtte resultatet nødvendigvis blive, at de blev en slags produkt af krigen. Det korte åremål fik uforholdsmæssig betydning for vores senere liv.” Fyrre kvinder og mænd – halvdelen med en arbejdsbaggrund – skriver og fortæller om barndommen under besættelsen og krigens indflydelse på deres voksenliv.

Hverdagen under besættelsen har været underbelyst indtil de senere år, hvor der er kommet fokus på mere oversete sider af besættelsehistorien, som omhandler dagliglivet, barndomsfortællinger, tyskerpigerne og deres børn osv.¹ Der findes brede erindringsamlinger, som kort berører børns oplevelser fra krigen,² og et par forfattere har udsendt bøger om deres krigsbarndom.³ Jeg har samlet skriftlige og mundtlige danske barndomserindringer fra 1940-45, der giver et andet aspekt og blik på tiden. Børnene fik erfaringer, som de aldrig ville have fået i fredstid samtidig med sorger og glæder af privat karakter, der var uafhængige af besættelsen. Mange var i en livsfase, “da man blev dybt præget af indtryk, der skulle få betydning for resten af tilværelsen, og man var endnu ikke myndig. For et barn er historien og nationen noget ganske abstrakt i forhold til den levede hverdag, selvom nationen og historien på utallige måder spiller ind”.⁴

De, der var børn dengang, er nu kommet op i 60-70 års alderen, og mange var glade for at få anledning til at fortælle og nedskrive deres oplevelser, så børn og børnebørn kunne læse dem. Selve skrivearbejdet fik lokket flere detaljer frem af hukommelsen. Erindringscollagen skulle gerne tilsammen give et billede af barndommen under besættelsen for et lille udsnit af børn. Artiklens tematiske form er valgt for at gøre det muligt at sammenligne de forskellige svar, ligesom de fyldige citater lader personerne selv komme til orde, fordi stemmerne gør historierne nærværende. Konklusionerne bygger på en vurdering af samtlige erindringer, men det er umuligt indenfor artiklens ramme at gennemgå hver detaljeret. Derfor har jeg foretrukket at bringe citater fra en mindre udvalgt gruppe for, at man som læser bedre kan få et indtryk af enkelte af personerne. I øvrigt oplyses personlige data kun for dem, der citeres (to bidrag er trykt særskilt).⁵ De overordnede kriterier for indsamlingen er, at:

- deltagerne er født mellem 1929 og 1939,⁶
- begge køn er ligeligt repræsenteret.⁷

- deres forældres erhverv under krigen afspejler erhvervsfordelingen på landsplan.⁸
- der er en geografisk spredning både mellem landsdelene og by/land.

Indsamlingsmetoden bygger på snebolds- eller ringe-i-vandet-princippet, hvor jeg har sendt spørgeskemaer til personer i min omgangskreds og bedt dem deltage og bagefter sende skemaer videre til familie, venner, naboer og kolleger.⁹ Deltagerne har gentaget mønstret, så personkredsen konstant er blevet udvidet. På forhånd betød afgrænsningerne, at børn af tyskerpiger ikke kom i betragtning. Desuden er de jødiske børns skæbne så atypisk, at jeg har valgt ikke at medtage dem i denne undersøgelse.

Alle 40 erindringskrivere fik skemaet med en række spørgsmål indenfor en bred emnekreds, der gerne skulle dække deres liv i besættelsesårene. De fleste har besvaret hele skemaet, og nogle blev senere interviewet for at få afklaret uklare og korte svar, eller fordi svarene affødte nye spørgsmål. De blev spurgt om sociale-, økonomiske- og bolig-mæssige forhold under opvæksten. Jeg bad dem fortælle om hverdagen med familie, søskende, venner, skolegang og fritid. De skulle forsøge at beskrive, hvilke følelser, drømme og håb de havde, og hvordan krigen prægede dem dengang og fremover. Andre emner berørte holdningen i hjemmet til besættelsesmagten og deres egen viden om, hvad der skete. Jeg var interesseret i at høre, hvilke begivenheder på godt og ondt, der særligt gjorde indtryk.

Hovedparten af børnene levede i ubrudte familier med mor, far og søskende, og næsten alle i undersøgelsen havde 1-2 søskende, enkelte fra 3-5.¹⁰ Skilsmisser var sjældne.¹¹ Kun omkring hver tiende i femårsperioden 1936-1940 blev født udenfor ægteskab, og de fleste af dem var førstefødte.¹² Der kom ingen svar fra personer, som var født af enlige mødre, men enkelte piger levede fra puberteten alene med en af forældrene p.g.a. skilsmisse og dødsfald. Et par var efternølere eller fik søskende så sent, at de omtrent voksede op som enebørn.

Omkring halvdelen af de medvirkende havde en arbejderbaggrund, hvilket afspejler landsgennemsnittet. Langt over halvdelen af kvinderne var primært husmødre, selvom enkelte havde løst arbejde med rengøring og butiksjob. Resten var medhjælpende hustruer i selvstændige virksomheder og på gårde, eller de havde lønarbejde, som f.eks. sekretær, telefondame, butiks- og rengøringsassistent. Fædrenes erhvervsfordeling var mere spredt. I gruppen af selvstændige og ansatte faglærte håndværkere finder man f.eks. en maler, barber- og frisør, murer, slagter og maskinist. De selvstændige repræsenteres også af en grosserer, fabrikant, avisredaktør og gårdejere. De ufaglærte mænd er fabriks- og landarbejdere.¹³

Desværre er landsdelene ikke lige godt repræsenteret. Jylland, Sjælland og Hovedstaden er bedst dækket ind, mens det har knebet med Fyn og Lolland-Falster (Bornholm er slet ikke med).¹⁴ På den anden side var det mere betydningsfuldt, hvilken socialgruppe familien tilhørte, og om barndommen blev tilbragt på landet eller i byen, end landsdelen man var bosat i – med undtagelse af Sønderjylland p.g.a. den hjemmetyske befolkning og nærheden til grænsen. For at supplere materialet bad jeg uden held om at låne poesi- og dagbøger til gennemsyn. Som forventet var det en typisk pigebeskæftigelse at skrive disse bøger, desværre havde de enten smidt dem ud eller aldrig ført nogen. Den eneste poesibog, jeg fik til låns, var først fra befrielsessommeren.

Materielt led vi børn ingen nød

(Erik Røgen Jensen)

Vareknaphed og rationering prægede dagliglivet. Der blev mangel på selv de mest elementære varer. Der gives interessante detaljer om måderne at klare varemanglen og transportproblemerne. Det er allerede et veldokumenteret emne, derfor udelades en fyldig beskrivelse af, hvordan hver familie konkret klarede de materielle behov. Min interesse har været at undersøge børnenes reaktion på mangelsituationen, hvad de savnede og ønskede sig.

Birthe Jacobsen går tur med dukke Hanne i en gul brugt dukkevogn. Billedet er taget af en kanonfotograf ved Københavns Hovedbanegård ca.1940 – 41 (foto i privat eje).

Landbobørnene fremhæver, at deres familie ikke savnede mad (bortset fra rationerede fødevarer som sukker, kaffe o.lign.), fordi de overvejende var selvforsynende: “Da vi jo boede på landet og selv havde gris og høns, kartofler og grøntsager, manglede vi aldrig mad. Men tøj var det småt med” (Walther Christensen). Bybørn kom nok til at mærke fødevare-

manglen tydeligere, især hvis de ikke havde familie eller bekendte på landet, som kunne hjælpe. Men de fleste nævner, at selvom mange varer ikke var til at købe længere eller kun i små mængder (ofte som erstatning), så forstod deres mor med fantasi og sparsommelighed at lave god, nærende kost. I større byer, hvor der var en ordening med skolehaver, som

børn kunne dyrke lidt grønt på, var "høsten" et tilskud. I mange husholdninger var man i forvejen vant til at skulle spare på budgettet og havde indført grøddage og kødløse måltider. Erik Thomsen kom fra et jernbanearbejderhjem med tre børn og små penge: "Vi levede nøjsomt, men sikkert sundt. Vi havde kolonihave og derfor grøntsager til rådighed. Men min mor kunne få utroligt meget ud af næsten ingenting. Et par kilo griseben fra slagteriets udsalg kunne pilles af til sammenkogte retter, frikadeller og til sidst til suppe, hvor der gerne røg lidt grisetær i. I øvrigt fik vi ofte retter som stegte tær og andet, som vi vel i dag betragter lidt som affald, men hvor næringsværdien er god nok. Vi led ikke nød. Vi vidste ikke, hvordan hummer og østers smagte, så vi savnede det ikke".

Bedømmelserne af maden præges tydeligt af voksen efterrationalisering, da børn næppe har vurderet næringsværdien. Man kan savne en mere usminket beskrivelse – var der slet ingen kræsne børn dengang? I al fald fandt Kirsten Marie Schlichtkrulls mor det nødvendigt at give de tre søskende hver sin sukkerdåse til det rationerede sukker. Lækkersulten fik dog ofte Kirsten og broderen til at hugge fra storesøsterens ration. Importerede frugter og chokolade, som aldrig havde været hverdagskost, blev så sjældne, at en del stadig husker, hvis de fik en banan eller appelsin og mindes, hvor fantastisk det var igen at kunne sætte tænderne i en plade chokolade: "En skolekammerat, som havde været heldig at få nogle bananer, viste mig én ved at række den frem imod mig for derefter selv at spise den. Senere kom min moster med 2 appelsiner, som jeg gemte lidt for længe, de rådne. Jeg nænnede ikke at spise dem" (Birthe Jakobsen).

Børnetøjet blev arvet, omsyet og byttet, indtil det var slidt op. Ruth Munk Jensen græd, da hun på Nørrebrogade "i byttecentralen for tøj skulle af med min lyserøde kjole, som jeg ikke kunne passe, og jeg fik en kedelig grøn kjole med smoksyning foran og med bindebælte på ryggen". Der var ikke råd til ret meget i arbejdsmandshjemmet på Nørrebro, "så man vidste godt, at man var heldig, hvis

man fik en brugt cykel med store træklodser på pedalerne for at man kunne nå". Særligt kvinderne fortæller grundigt om besværet med at skaffe tøj, og at mødre var dygtige til at sy og omforandre brugt tøj. En kjole kunne stykkes sammen af flere gamle, og en lysegrøn broderet kaffedug blive til en sommerkjole osv. Pigernes almindelige skoletøj var kjole eller nederdel, mens bukser kun var til fritidsbrug. De strenge isvintre og den mangelfulde opvarmning af undervisningslokalerne gjorde det imidlertid nødvendigt at slække på kravene og tillade dem også at gå med lange bukser i skolen. En hel del piger måtte dog fryse med anstand, fordi deres mødre (og fædre) stadig fandt denne påklædning upassende. Sparsommeligheden var ikke kun et resultat af krigssituationen, men også udtryk for en almindelig tendens. 30'ernes massearbejdsløshed og økonomiske knaphed lå ikke lang væk. Set i bakspejlet antager historierne omkring problemerne med at klare sig og metoderne til at skaffe varer ofte karakter af sjove groteske familieanekdoter, der fremhæver en opfindsom pionerånd. Det skinner igennem, at det ikke altid var lige morsomt at skulle undvære og prøve at "få enderne til at nå sammen". Følelsen af, at det var et fællessonde gjorde det nemmere for nogle at acceptere, mens andre ikke lægger skjul på, at de følte sig fattige. I Ella Jensens maskinarbejderhjem med fire børn (de to mindste brødre var født i 1940 og -41) kneb det, skønt søstrene overtog større kusiners tøj: "Jeg husker, hvor ydmygende det var for min mor at gå tiggergang fra butik til butik for at kunne købe bl.a. bleer til den mindste. Især husker jeg, at indehaveren af en butik, oven i købet en mand fra Indremissionen i Esbjerg, påstod, at han absolut ingen bleer eller andet børnetøj havde længere. Kort tid efter stod der i avisen, at der havde været indbrud i denne butik, og at der var stjålet flere hundrede bleer og andet børnetøj fra hans kælder". En cykel eller nyt tøj stod højt på ønskelisten, selvom børnene godt vidste, at f.eks. en ny cykel ofte var en urealistisk drøm. De materielle ønsker var præget af realitetssans. Kæthe Mariane Jensen syntes, at

Trettenårige Ellen Sandager Holm med sin terrier Taffy og vennerne – Steen og søskendeparret Vibeke og Ole i Esbjerg (foto i privat eje).

ønskerne var begrænsede, og en ny cykel var uopnåelig – tanken strejfede hende knap. Andre mener, at der skete en gradvis tilvænnning, så det var svært at forestille sig livet i fredstid.

Det gjaldt om at have “forbindelser”, hvis der skulle skaffes varer, der normalt var svære at få fat i. Til Ellen Sandager Holms konfirmationsfest i 1943 manglede der ikke noget. Faderen var avisredaktør med en stor kontaktflade, og “mine forældre var gode venner med en disponent i en trikotage- og metervareforretning og fik stof til kjolen “under bordet”. Ligeledes underkjole og hvide strømper. De havde mange gode forbindelser, så vi fik kød, som blev frosset ned på et isværk (også en god forbindelse). Der manglede intet på bordet, og den dag blev der serveret rigtig kaffe”. Hun nævner selv, at hun var forkælet og vant til at få sine ønsker opfyldt: “En af vennerne var cykelhandler, så den sølvfarvede cykel var

hjemme”. Men de fleste måtte nøjes med at dagdrømme om eget værelse, smart tøj, flere penge, rejser osv. Erik ønskede rent prosaisk at blive billetdreng i bybusserne, for så kunne han køre gratis. Alligevel var enkelte tilfredse og følte ikke, at de manglede noget eller slog sig til tåls med, hvad de havde.

Højtider og mærkedage forsøgte man at fejre som sædvanligt, uanset om der var krig eller ej. Erindringerne rummer mange historier omkring jul, fødselsdage og konfirmationer. Påske og nytårsfester har ikke på samme måde appelleret til fortællelysten. Julehøjtiden blev traditionen tro fejret sammen med familie og slægtninge med grantræ, god mad og gaver. I Helens hjem plejede moderen at pudse en “sølv”opsats til jul og fylde den med appelsiner. Den skik måtte undværes, da det ikke længere var til at skaffe dem – “men vi havde juletræ og gaver. Den eneste forskel var, at ly-

sene løb lidt mere p.gr.a. den dårlige kvalitet, og gaverne var mindre (og de var i forvejen ikke store)". Påsken var trist med klokkeringning, alvorlig musik i radioen og ingen forlystelser i helligdagene. Det eneste glædelige tre af kvinderne kan komme i tanke om er, at den ene plejede at få pappåskeæg pakket ind i sølvpapir med et pengestykke lagt indeni af sin mormor, og to sønderjyske veninder fik altid kogte farvede hønseæg, som de skulle finde, gemt forskellige steder i haven.

Fødselsdagene blev fejret i mindre målestok, hvis de overhovedet blev holdt. Hos Annie Dorit Petersen var der ikke råd til at holde fødselsdag hvert år, fordi faderen, der var malersvend, var meget arbejdsløs. Moderen måtte supplere indkomsten med nogle timers trappevask, og 1-2 gange om året fik de mad og tøj fra Børnernes Kontor. Efter forældrenes skilsmisse i 1943 flyttede hun til Københavns Nord-Vestkvarter sammen med sin mor og lillesøster. Den første store fest var hendes konfirmation i slutningen af 40'erne. Derimod fik Ruth helt traditionelle børnefødselsdage med "alle pigerne hjemme til kakao, boller og wienerbrød. Vi fik is, inden de skulle hjem. Så var vi ovre i Nørrebroparken og lege. Hele familien kom til aftenskafe, hvor der altid skullespilles kort".

Den lille gruppe børn, der blev konfirmeret under besættelsen husker selve dagen ekstra klart, fordi det var en engangsoplevelse med dem selv i hovedrollen. Det er tydeligt, at alle sejl blev sat for at gennemføre festen med alt, hvad der hørte sig til. Konfirmationen markerede helt konkret overgangen til voksenlivet for nogle af børnene, der ved skoleårets afslutning kom i lære eller ud at arbejde. Alle konfirmationer forløb ikke lige glat. Ella Jensens "store dag" i 1943 blev kompliceret af udgangsforbud: "Hele familien var inviteret hjem i vores lille 2 værelses lejlighed. Kogekonen var i køkkenet, og vores soveværelse var tømt for senge m.m., her skulle festen holdes. Pludselig kom der udgangsforbud. Det var jo kongens fødselsdag (26/9), og kun den tyske kommandant kunne give dispensation

p.gr.a. konfirmationen. Min far nægtede at bede derom, så alle gæsterne måtte omgående forlade festen. Vi inviterede så naboerne i ejendommen ind for resten af aftenen, og jeg fik trods alt en god konfirmation".

Denne angst holdt sig gennem hele krigen

(Helen Nielsen)

Børnene reagerede følelsesmæssigt meget forskelligt på krigen. Det enkelte barns bopæl, alder og til en vis grad også køn ser ud til at spille ind på reaktionsmønsteret. Konklusionerne er ikke entydige, der er snarere tale om tendenser. De, der var under skolealderen ved krigens begyndelse, følte sig mindst påvirket. Flere karakteriserer deres grundstemning i krigsårene med ord som "tryk, glad og rolig". De prøver selv at forklare paradokset i at være tilfreds midt i ufreden med, at de ikke blev inddraget i de voksnes bekymringer og var for små til at forstå situationens alvor: "Jeg tænkte ikke så meget over krigen – det var måske en god alder man havde. Min far og mor viste ikke os børn, de var bange. Det er nok det børn mærker mest. Så vi var altid trygge, selvom vi ikke havde så meget" (Ruth Munk Jensen).

Liss Røgen Jensen flyttede med familien fra Aarhus til Langeland, "... og der mærkede vi ikke meget til krigen i dagligdagen bortset fra rationering, og da vi boede på landet, havde vi selv høns og en gris, så bortset fra at min farmor forbandede tyskerne, når hun ikke kunne få det sukker, hun ville have, så savnede vi kun kaffen". Tove Husted Nordgaard fra Bøvlingbjerg fremhæver som Liss den fundamentale betydning af forældrenes reaktion for, hvordan børnene reagerede: "Mine forældres stemninger og følelser smittede af på mig. Hvis man følte de var bange eller bekymrede blev man det også selv. Men for det meste gik livet sin stille gang, og jeg erindrer ikke min barndom som en ulykkelig tid – tværtimod".

Børn kopierede i det små de voksnes "tavse protest" ved at gå over på det modsatte fortov

for ikke at passere tyske soldater (ind imellem også af skræk for, hvad de kunne finde på at gøre) og flytte væk fra dem i butikskøen. Nogle havde hjemmefra fået forbud mod at tale til og modtage ting fra soldaterne. Ella Jensen karakteriserer sine reaktioner som barnlige og overdrevne. Vinteren 1944-45 havde en flok unge tyske soldater et par gange for sjov rykket i bæltet på hendes nye frakke, og derefter tog hun altid en saks med i lommen, når hun og veninden gik tur: "Nu var mit største håb, at en soldat igen ville forsøge, for så ville jeg hive saksen frem – og straks klippe det stykke bælte af, som han havde rørt ved! Gud, hvor var jeg skuffet. Det skete nemlig aldrig!" Desuden var hun med egne ord ufornuftig og provokerende nok til at luften sin glæde over tyskernes modgang på slagmarken overalt: "Mit had til tyskerne gjaldt alle uden undtagelse, og jeg så overhovedet intet forsonende ved noget som helst, der var tysk".

Andre tog det mere tungt. Rygterne svirrede og den ufordøjede eller fejlslagne viden gav grobund for forvirring og utryghed, der hos følsomme gemytter voksede til angst. Det lader til, at pigerne var mere ængstelige end drengene, eller også har de lettere ved at indrømme, at de var bange. Angsten kunne være helt konkret under ophold i beskyttelsesrum, imens der foregik luftbombardementer og skyderier. Andre gange rettede den sig diffust i forskellige retninger næret af skrækfantasier: "Alt efterlod stor usikkerhed og angst i mit indre. Jeg blev et barn med dårlige nerver..." (Karen Christensen).¹⁵ Skønt kun et par af pigerne fik psykosomatiske symptomer med mavepine, søvnbesvær og angstanfald, så nævner nogle af kvinderne, at de ofte var bange for, hvad de tyske soldater kunne finde på at gøre ved dem, og for at deres egen familie skulle dø. Kirsten Brorsen var en overgang stærkt vred på sine forældre, som efter hendes mening ikke tog krigen alvorlig nok. Moderen nægtede nemlig at have en færdigpakket kuffert stående parat i entréen i tilfælde af flugt, ligesom hjemme hos Kirstens veninde.

De ældre børn – flere nåede at blive konfirmeret inden befrielsen – interesserede sig ge-

nerelt mere for krigens forløb og situationen i landet. De var så gamle, at forældrene (hvis de ønskede det) vanskeligt kunne holde dem uvidende eller borte fra problemerne. Modsat de yngste kunne de nemmere selv søge oplysninger udenfor hjemmet. Personligt bekymrede særligt de lidt større piger sig for familiens velfærd, og håbet drejede sig først og fremmest om, at alle i familien ville holde sammen, være raske og overleve. De kredser i erindringen omkring angsten for at miste forældre, søskende og venner. På det overordnede plan håbede de allerfleste, at de allierede styrker ville vinde og krigen snart slutte, så tyskerne forlod Danmark. Bortset fra enkelte, der var for små til rigtig at forstå situationen, eller Ella Jensen, der syntes at "tiden var så spændende, at jeg ikke engang husker, at jeg ønskede, at krigen skulle holde op. Man må huske på, at for børn var det hele meget kaotisk i disse år. Jeg tror, at de mange oplevelser – både gode og dårlige – nok var for meget for et barn i min alder. Jeg var nok "gearet op" alt for meget i lange perioder. Der skete jo noget hele tiden".

Indstillingen var, at børn ikke behøvede vide så meget

(Birthe Jakobsen)

Datidens syn på børn betød, at voksne ikke talte med børn som ligeværdige samtalepartnere og i mindre grad inddrog dem i voksenverdenen. Skellet mellem børne- og voksenlivet var markant. Mange forklarer deres mangsel på konkret viden med, at forældrene ikke talte med dem om politiske emner, fordi man dengang (med et fast udtryk) "ikke snakkede med sine børn som nu". Få af forældrene søgte at give børnene et indblik i baggrunden for krigen og dens forløb. Formålet var vel også at skåne dem mod en for tung viden. Den utilsigtede virkning af fortielsen var efter forfatteren Inge Eriksens mening, at "jo ældre krigen og vi blev, jo mere opfattede vi hensynsfuldheden som et forsøg på at holde os udenfor det skete".¹⁶

Nogle fik lidt, men efter deres egen mening slet ikke nok besked, mens andre ikke følte et større behov for at vide mere end det nødvendige og ikke ønskede grundige forklaringer: "... jeg var jo teenager og havde nok med at prøve med at finde ud af mig selv" (Ellen Sandager Holm). Enkelte mener, at de alligevel var for små til at forstå, hvad der skete. Men "små gryder har også ører", så de fleste opsnappede oplysninger gennem de voksnes samtaler hjemme og ude: "Man lyttede, når de voksne talte, og der blev talt meget, så jeg følte mig rimelig godt orienteret – min alder taget i betragtning" (Tove Husted Nordgaard). En anden kilde var større søskende og venner. Omkring en tredjedel nævner, at de fik lov til at lytte med på nyhederne fra BBC (et par fra Østsjælland hørte desuden svenske radiostationer). Radioen blev suppleret med avislæsning og for hver fjerde med illegale blade.

Ellers gjaldt det om at have ikke blot ørerne, men øjnene åbne. Henry F. Larsen voksede op i Hornbæk med et indbyggertal på ca. 1200, der blev væsentligt forøget om sommeren, når "københavnerne" tog på landet. Han var en halvstor knægt, der måtte stykke sin viden sammen gennem medierne, de voksnes samtale og ved at observere omgivelserne opmærksomt: "Og så havde vi jo øjne at se med. Som eksempel kan jeg nævne de tyske soldater. De første, der kom til byen, var unge, flotte, velopdragne og høflige. Senere kom der flere og flere lidt ældre soldater, og de unge forsvandt. I slutningen af krigen kom der mange ganske unge soldater, som var pirrelige indtil det aggressive. Til sidst kom flygtningene i mængde, som udtryk for det totale sammenbrud".

Skolens sportsplads blev brugt til tyskeres køretøjer

(Erik Røgen Jensen)

Skoletiden fylder mindre i erindringerne, end man måske skulle forvente. Skolen nævnes især i forbindelse med besættelsesmorgenen 1940 og den tyske beslaglæggelse af skoler.

Forældrene havde efter den første forvirring rutinemæssigt ofte ladet børnene gå i skole som sædvanligt den 9. april. Eleverne, som var mødt op til time om morgenen, blev sendt hjem igen, og undervisningen blev overalt aflyst, da lærerne fandt det mest forsvarligt set i lyset af krigstilstanden, eller skolen var inddraget af de tyske tropper til andre formål. Tove Husted Nordgaard mindes, at deres lærer "med bævende stemme fortalte os, hvad der var sket, og vi sang "Vor Gud, han er så fast en borg" før alle blev hjemsendt". Den uventede fridag følte som en ekstra understregning af den unormale tilstand.

Skolegangen blev ændret for mange, fordi bygningerne var inddraget af tyskerne til kaserne eller til at huse tyske flygtninge, som blev indkvarteret i klasseværelser og gymnastiksale rundt i landet. Undervisningen blev flyttet til andre skoler og egnede lokaler: "De beslaglagde forsamlingshus og skole, samt mange private huse og byggede selv barakker rundt omkring. Det betød naturligvis store ændringer i dagligdagen. Undervisningen foregik i præstegården, og da vi heller ingen gymnastiksal havde, startede hver morgen med 5-10 min. gymnastik ved skolebordene" (Tove). Alle aktiviteter, som det lille samfund havde haft i forsamlingshuset ophørte, og folk måtte i højere grad samles i hjemmene. Pladsmanglen førte til, at man en del steder begyndte at undervise eleverne på skift. Ella Jensen gik på Stormgades skole, hvor gymnastiksalen blev beslaglagt til "aflusningsanstalt" for tyske soldater med det kedelige resultat, at skolebørnene tit kom hjem med utøj. Senere skulle de store klasser undervises på Esbjerg Statsskole hver dag om eftermiddagen, når gymnasieeleverne havde fri. Den almindelige holdning hos børnene var vrede over, at tyskerne "tog deres skole", og de nu fik en længere skolevej. Efter krigen skulle skolerne rengøres og istandsættes grundigt før de kunne tages i brug, og et par kvinder nævner, at de veninderne imellem snakkede om skrækken for at få lus og lopper fra flygtningene, når skolen startede igen.

Det er uklart, hvor bevidst der fra lærernes

side foregik en “dansk oprustning” i undervisningen med ekstra fokus på de nationale aspekter. Det ses ikke entydigt af materialet bortset fra nogle tilfælde. Det lader til at have varieret fra skole til skole og fra lærer til lærer. Helen Nielsen fortæller med et smil og let hovedrysten, at dansklærerinden forlangte alle vinduer i klasseværelset åbnet på vid gab uanset vejret og bad klassen synge fædrelandssange af fuld hals, imens de tyske soldater marcherede forbi til og fra kasernen i Tønder. Lærerne opfordrede direkte eleverne til at deltage i alsangsstævner, som foregik i parkanlægget. ”Det var noget, som de elskede, at vi var med til. Vi vidste godt, at det var for at drille tyskerne”. Hun deltog både i Tønder og i hjembyen sammen med sine forældre på pladsen foran forsamlingshuset. Der plejede at være et stort fremmøde, og “nogle gange var tyskerne ligeglade, andre gange afbrød de al-sangen og jog folk væk.”

Erik Thomsens vurdering er, at skolen fik en stor rolle udover at være indlæringssted: “Man gjorde meget for, at vi skulle få danskheden helt ind under huden. Vi følte os nærmest som frihedskæmpere, når vi turde gå med den hjemmehæklede kalot, der var i rødt, hvidt og blå, som mærkerne på de engelske fly”. Både nogle af lærerne og eleverne chikanerede de børn, hvis forældre var på “den gale side”, – “men vores små “overgreb” var dog begrænset af frygten for, at de tyskvenlige forældre gennem deres tyske venner skulle gøre noget frygteligt ved os, hvad tror jeg ikke, vi havde fantasi til at forestille os”.

I misforstået protest mod alt tysk var Kirsten Schlichtkrull og hendes klassekammerater på Rahbeksskolen på Frederiksberg yderst vrantne overfor deres tysklærer, “som slet ikke var tyskvenlig, og meget positive over for engelsklæreren”. Sympatien lå klart hos de allierede styrker, hvilket de viste ved at synge engelske sange og gå med Royal Air Force kalotter – mest i skolegården. Skolen var nationalt præget og så lille, at alle lærere og elever kendte hinanden godt: “Klasselærerinden var næsten som en del af familien. Det var i den skole, jeg lærte flest fædrelandssange, især

“Jeg ved, hvor der findes en have så skøn”, og det var mit billede af Danmark dengang”.

De specielle nationale forhold i Sønderjylland med et tysk mindretal betød, at sønderjyske børn på visse områder levede under særlige vilkår og fik oplevelser, som adskilte sig fra andre børns. Allerede før krigen fandtes skoler for det tyske mindretal, alligevel gik mange hjemmetyske børn i danske kommuneskoler. Polariseringen under besættelsen medførte, at flere af disse børn blev udmeldt og indskrevet i tyske skoler. Helen Nielsen oplevede, at en kammerat, hvis far pludselig bekendte kulør og samarbejdede med tyskerne, blev taget ud af skolen og begyndte i den “tyske” overfor. Pigen var ulykkelig over skole-skiftet, der også betød tab af venner, bortset fra de få, der stadigt holdt ved. Der opstod skarpe skel mellem danske og tyske børn, som et udtryk for forældrenes uforsonlige holdning. Børnene udkæmpede de voksnes krig ved at gruppere sig efter nationalt sindelag og genere hinanden. Andreas Esbensen fra en gård ved Agerskov konstaterer, at “fronterne blev trukket op” mellem kammerater, der var enten negative eller positive overfor tyskerne. Efter krigen kom de fleste tilbage til de danske skoler, og nyoprettede tyske blev nedlagt. Det gik ikke lige gnidningsløst alle steder med at optage børnene blandt deres tidligere klassekammerater. Lærerne kunne prøve at mildne overgangen ved at tale med eleverne inden, f.eks. bad Helens lærer klassen om at tage godt imod de hjemmetyske børn, og hun husker ikke, at nogen blev drillet. Selv genoptog hun venskabet med et par af de gamle venner.

Livet under besættelsen var et almindeligt liv under særlige vilkår

(Klaus Rifbjerg)¹⁷

Som tiden gik blev krigen mere eller mindre hverdag. De fleste vænnede sig til tingenes tilstand og forsøgte at leve så normalt som muligt. De mindste børn kunne næsten ikke huske den almindelige dagligdag inden besættelsen.

Andreas Esbensen var fire ved krigsudbruddet, og "helt til jeg var 9 år kendte vi kun til, at de tyske soldater var omkring os, og selvom det ofte blev sagt "bare da krigen snart vil holde op", så tror jeg ikke rigtigt jeg vidste, hvad det betød". Den fem år ældre Tove kunne godt huske tiden før, men er inde på de samme tanker: "Krigen var blevet en del af ens hverdag (skønt den var på afstand), og som barn vænede man sig gradvis til det altsammen, man kunne dårligt forestille sig, hvordan alting vil være den dag det var forbi".

Henry F. Larsen påpeger, at nok rummer hans erindringer en betydelig grad af dramatik, men det er vigtigt at slå fast, at "det almindelige var hverdagen", hvor tyskerne og danskerne passede hver deres og levede i stort set adskilte verdener, trods de boede i samme område: "Om sommeren kom "københavnere" som sædvanligt. Solen skinnede og man gik i vandet. Hornbækkerne havde travlt p.gr.a de mange sommergæster og de tyske delinger sang deres sange, når de marcherede gennem byen til og fra deres daglige eksercits. Om eftermiddagen, når alle dasede, kørte bladdrengene rundt og råbte "Ekstrabladet, BT og Aftenberlingen". Sådan var det også. Nogen gange var det næsten kedeligt".

Børnene opholdt sig ikke i pasningsordninger i fritiden, og kvartererne var tit børnerige, så der var næsten altid legekammerater. Hvis de ikke lige skulle hjælpe til derhjemme, lave lektier eller havde et job ved siden af som f.eks. bybud, gav det mulighed for timelange uforstyrrede lege. Kirsten rammer stemningen godt med denne beskrivelse fra Frederiksberg: "Vi spillede rundbold, sjippede, hinkede og gik på æbleskud i øde villahaver på Falkonérgårdsvej. Efter at vi havde siddet i tilflugtsrum i kælderen, var vi blevet helt fortrolige med kældergangene og øvede os i at finde hurtigst gennem en bælgmørk kælder. Vi havde en klub, der hed Lynet og holdt "Lynermøde" på loftet, hvor den faste drik var Drueta. Vi var læseheste og lånte hinandens bøger og læste dem i smug med lommelygte under dynen, når vi burde sove. Dengang var det Fleming-bøgerne af Gunnar Jørgensen og bøger

af Torry Gredsted samt OTA-bøgerne, der var populære. Og så kom Skipper Skræk bladet hver tirsdag, det var der rift om".

Drengenes lege var præget af "krigslege". Heltene var de allierede soldater og modstandsmænd, der skulle nedkæmpe "nazisterne" (det var bestemt ikke populært at få tildelt de tyske roller). Det lykkedes Erik Thomsen og hans kammerater at stjæle patroner fra tyske soldater til at lave kanonslag af – "vi gjorde meget for at få fat i "luftbøsser" og lavede primitive stenslynger og "andre våben", så vi kunne optræde med nogen udrustning". Karen Christensen, der boede i samme kvarter, afleverede sin dukke til de tyske flygtningebørn i frimurerlogens lokaler i nabolaget, hvorimod Erik og vennerne – "udviste stort mod ved at chikanere mødrene og deres børn. De blev beskyttet af tyske soldater, så man var en helt, når man kunne prale af at have gjort dem skade ved fra et overfor liggende cykelskurtag at skyde blyhagl af med en luftbøsse, hvor vi ramte de stakkels børns bare ben".

Han ejede en smule legetøj, der mest var hjemmelavet, og det var en svir at få lov til at blive inviteret ind hos venner, der havde købelegesager. Så glæden var stor over et lille oprækkeligt tog med skinner, som han fik af en skolekammerat, der havde fået to foræret til jul. Drengens mor var imidlertid kæreste med en tysk officer, hvilket fik Eriks far til at nægte at lade ham beholde foræringen. "Jeg var stolt, da jeg drog hjem med min fornemme gave, men havde det knap så godt, da jeg blev sendt tilbage med toget. Nok var vi fattige, men vi modtog ikke "tyskergaver". Jeg tror nærmest jeg var bange for at blive skudt, da jeg afleverede gaven retur. Jeg forstod ikke den egentlige baggrund for min fars stejle holdning, men man adlød ordrer uden muggeri, det var et barns lod". Bortset fra de krigsinspirerede lege lader der ikke til at have været den store forskel på fritidsinteresser før og under besættelsen. Børn spillede stadig bold, legede med dukker, tegnede, svømmede, gik til gymnastik, lavede sang- og gemmelege, stod på skøjter og kælkede om vinteren osv.

Børnene er opstillet i gården til deres hjem på Rolighedsvej, Frederiksberg 1943. Kirsten Marie Schlichtkrull sidder på hug i første række yderst til venstre. Storesøsteren står lige bag hende, mens broderen er bagerst ved køkkentrappen under skiltet med "Tilflugtsrum" (foto i privat eje).

Men ellers holdt vi os for os selv og undgik konfrontationen

(Erik Thomsen)

Bemærkningen er symptomatisk for reaktionen i de allerfleste af familierne. På spørgsmålet om holdningen til besættelsesmagten og hvorvidt deres familie var involveret i illegalt arbejde eller samarbejdede med tyskerne svarer næsten alle, at der var en kølig, antitysk holdning i hjemmet, og tyskerne generelt ikke var velsete. Samtidig siger tre ud af fire, at det var en passiv modstand, og at forældre og

nære familiemedlemmer ikke deltog i modstandsarbejde – her tolket bredt som illegal virksomhed lige fra uddeling af forbudte flyveblade til våbentransport og sabotage. To angiver fædrenes sygdom og invaliditet som grunden til at aktiv modstand var umulig, mens Svend Aa. Loving karakteriserer forældrenes reaktion som neutral. Faderen, der var lokomotivfører ved DSB blev af den jyske modstandsbevægelse opfordret til at medvirke, "men det ønskede han ikke".

Inden for familiekredsen var lukketheden så hermetisk, at børnene som en naturlig sikker-

hedsforanstaltning først efter befrielsen hørte, at slægtninge havde deltaget i undergrundsaktiviteter. Birthe Jakobsen anede derfor ikke, at hendes farbrødre i Brovst var sabotører (det gjorde deres forældre, bror og svigerinde faktisk heller ikke). Ligesom Erik Røgen Jensen ikke før 5. maj blev klar over, at “mine to ældre fætre, som boede i samme by havde deltaget aktivt i modstandskampen, hvilket jeg var totalt uvidende om, mens det stod på”.

Den almindeligste form for illegal aktivitet var uddeling af blade og aviser, som Frit Danmark mm.. En håndfuld af de større børn hjalp af og til med distributionen, f.eks. tog Helen Nielsen materiale med i skoletasken på togturen til Tønder for sin storebror, der var modstandsmand. Pakkerne afleverede hun bagefter alene eller sammen med veninden Kæthe rundt om på bestemte adresser i byen. Indholdet kendte hun ikke, blot at det var papirer, som tyskerne ikke måtte få fingrene i. Begge piger havde slægtninge på den anden side af grænsen, og som Kæthe bemærker, så fik børn ikke alt at vide både for deres egen skyld og for at beskytte resten af familien, – “vi boede tæt på den dansk-tyske grænse, og for mit vedkommende, havde jeg jo det meste af familien i Tyskland”. Henry blev inddraget i illegal bladomdeling gennem sin fader, som skulle kuvertere og videresende bladene til forskellige personer: “Han var frygtelig nervøs, når bladene var i huset, indtil han havde fået dem sendt videre. Jeg hjalp ham undertiden med at få kuverterne lagt i postkasser (2-3 forskellige for at det ikke skulle virke for påfaldende). Jeg mener ikke, jeg var påvirket af dette. Som så meget andet var det en del af min hverdag, som jeg blot tog til efterretning.”

Da kun enkelte af børnenes fædre var direkte involveret i sabotage og våbentransport er det ikke muligt ud fra materialet at konkludere, hvordan det psykisk påvirkede børn, at forældrene deltog i modstandsarbejde. Desuden var børnene som regel uvidende om engagementet, mens det stod på. Som en undtagelse blev Ella Jensens far nødt til at fortælle hende, at han var med til at øve sabotage. Han var maskinarbejder hos firmaet Jensen & Ol-

sen, talte og forstod tysk, derfor forlangte tyskerne ham til at reparere deres forpostbåde, når de havarede lagde til i Esbjerg Havn. For at undgå denne type arbejde forlod han en tid fabrikken, men kom senere tilbage. I en lang periode herefter var han med til at ødelægge vitale dele i bådene. Det blev dog gjort, så det aldrig blev opdaget, at det var resultatet af sabotage. Faderens arbejde kunne ikke undgå at præge stemningen i familien: “Alt dette vidste jeg naturligvis ikke dengang. Jeg oplevede bare, at mine forældre af og til skændtes, og at min mor græd og sagde, at min far jo havde en forpligtigelse over for hende og 4 børn”.¹⁸ Gruppen blev senere opløst, da lederen blev taget. Desværre gav Ellas uvidenhed anledning til en voldsom misforståelse mellem hende og faderen. En dag kom hun hjem fra skole i 1943 eller 1944 og “i stuen sidder en tysk marinesoldat. Jeg står chokeret, og da min far forlanger, at jeg skal give hånd og sige goddag til ham, nægter jeg det og løber hulkende op på vores tørreloft og gemmer mig der resten af dagen. Den dag var jeg overbevist om, at min far var nazist. Jeg talte ikke med ham i flere dage derefter. Så måtte min far forklare mig, at ikke alle tyske soldater var enige i Hitlers politik”, derimod hjalp marine-soldaten ham med sabotagen.

Der er ingen, der mener, at deres forældre direkte arbejdede for tyskerne. Det tætteste man kommer en form for samarbejde er en far, der lavede en smule tuskhandel med tyske soldater. Men et par af drengene havde slægtninge, som stod i et ansættelsesforhold til besættelsesmagten. Lovings farbror arbejdede som entreprenør under opførelsen af befæstningsværkerne ved den jyske vestkyst¹⁹, og Erik Thomsens faster flyttede fra sin mand og søgte job som rengøringsassistent i restaurationsbranchen i Berlin fra 1943. “Hun oplevede russernes ankomst til Berlin, og kom selv ud med hjælp fra en svensk nødhjælpsorganisation. Senere omtalte hun det kun sporadisk og blev i mange år efter krigen boende i Sverige”. Som det ses, medførte samarbejdet ikke, at kontakten til familiemedlemmerne blev afbrudt, og mens det stod på, var det heller ik-

ke et diskussionsemne i hjemmet (i al fald ikke når børnene var til stede). Konsekvenserne var anderledes kontante i sønderjyske småsamfund, hvor naboer, bekendte og tidligere venner kun langsomt – og for nogles vedkommende aldrig – fandt tilbage til normaliserede omgangsformer. Særligt i den voksne generation kom krigen til at sætte varige skel mellem mennesker.

Måske var alle blevet forrået af krigen

(Henry F. Larsen)

Afhentningen af tyskerpiger, kollaboratører og stikkere i befrielsesdagene gjorde dybt indtryk på de børn, der blev tilskuere til optrinet.²⁰ Yngre børn forstod ikke helt hvad, der skete og hvorfor. Da Birthe Jakobsen gik alene på gaden under et feriebesøg hos sine bedsteforældre, blev hun pludselig vidne til, at nogle mænd og helt kortklippede piger blev skubbet voldsomt op på en lastbil med åbent lad. Imens folk råbte tyskertøs, stikker og spyttede efter dem. Hun blev bange og skyndte sig hjem: “Jeg undrede mig over, hvad det egentlig var. Jeg fik at vide af min farfar, at de havde været sammen med tyskerne. Hvad de havde lavet, det fik jeg ikke noget at vide om. Jeg spekulerede meget på de piger der, hvad de dog egentlig havde lavet med tyskerne, og hvorfor de fik klippet håret af. Jeg tænkte, at de måtte have været uartige, når de blev behandlet på den måde. Man talte jo ikke så meget om det seksuelle dengang, så jeg ved ikke, om jeg tænkte på dét. Men i hvert fald var der noget ved den brutale måde, de blev smidt op på, som sagde mig, at man var gal på dem”.

Flere følte stærkt ubehag ved at se den hårdhændede behandling og opleve de voksne gå amok. Erik Thomsen overværede, at hans vens mor blev hentet fra hjemmet i Absalonsgade i Aalborgs vestby den 4. maj: “Det gjorde også indtryk, da de hentede min skolekammerats mor, som var “feltmadras”. Hun blev mishandlet, overspyttet og slæbt væk, mens drengen stod ved vinduet og så den forfærd-

lige behandling, hans mor fik”. Set i bakspejlet mener han, at hun bare havde “benyttet sig af kvindens ældste erhverv. Hvad vi ikke forstod og anerkendte var, at der under en tysk uniform godt kunne være et menneske”. Andre beklager deres opførsel dengang og undskylder sig bl.a. med, at de var børn, der blot fulgte den almindelige stemning eller forklarer reaktionerne med den generelle forræelse, som krigen havde medført.²¹ Ella Jensen mindes, at hun sammen med en veninde stod udenfor Stormgades skole i Esbjerg, der blev brugt til opsamlingssted og “jublede når frihedskæmperne kom slæbende med tyskerpigerne, som var afklædte og klippet skaldede. Jeg var endda med til at spytte på dem – én af de ting, som jeg i dag skammer mig over”. Englænderne kom og blev fejret, og da tyskerne drog hjemad var hun, som mange andre, med til at grine af dem.

Det virker, som om det især var behandlingen af tyskerpigerne, der gjorde størst indtryk. Måske skyldtes det kombinationen af verbale og fysiske overgreb på værgeløse kvinder tilføjede tydelige seksuelle undertoner. Loyaltetskonflikten træder klart frem hos Karen Christensen, der som barn fordømte, at de unge piger i kvarteret “gik med tyskere”. Samtidig blev hun drillet af de andre børn, fordi hendes ældste søster var kæreste med en tysk soldat, der kom i hjemmet. Storesøsteren undgik at blive hentet ved at gemme sig med sit spædbarn hos familie på landet. Børn følte det ekstra pinligt at overvære, hvis de kendte de arresterede personligt. Helen Nielsen reagerede med at få ondt af de anholdte p.gr.a. den offentlige udhængning og forlod scenariet. Den jævnaldrende Henry fra Hornbæk mindes “en lastbil med indfangne kollaboratører fra byen. Det var ikke rart og sikkert helt unødvendigt, hvortil kom at der var indfanget mennesker, som slet ikke havde gjort noget. Jeg husker afstraffelsen af tyskerpigerne, hvor de fik klippet hovedhåret af og under hujen og piften ført gennem byen. Det er heller ikke rart at tænke tilbage på”. Han konkluderer på grundlag af sine oplevelser, at krigen nok havde forrået folk.

Overalt kom der lys i vinduerne

(Kirsten Marie Schlichtkrull)

Nogle datoer kan være så symboladede og skelsættende i et lands historie, at de fleste husker, hvor de var, og hvad de gjorde på selve dagen. Besættelsesmorgenen den 9. april 1940 og befrielsesaftenen d. 4. maj 1945, der markerer krigens begyndelse og afslutning, står stadig årtier senere usvækket i erindringen. De årlige officielle markeringer af mærkedagene har hjulpet med til at holde mindet levende. Det var begivenhedsrige dage, som folk ofte har talt om og endevendt i hukommelsen. Alle erindrings skrivelserne – bortset fra de få, der var småbørn ved krigsudbruddet – kan uden tøven huske stedet, de befandt sig og reaktionen første gang de så tyske tropper og hørte, at Danmark var besat. Jørgen Gustava Brandt skriver, at den morgen “står prentet som et stykke tidløs tid i tiden”.²² Motorlarmerne i morgenstilheden og synet af de tyske fly på himlen var for mange det allerførste møde med besættelsesmagten. Ålborgdrengen Erik fortæller: “Jeg var som sædvanlig tidligt på stikkerne, så da der lød en vedvarende brummen, spurgte min far fra soveværelset, hvad det var. Jeg løb ind og sagde: “Det er tyskerne, det er tyskerne”, hvorefter jeg fik en lussing, der sang, og besked om, at den slags spottede man ikke med. Stor var hans overraskelse, da han kom ind og så, at himlen var spækket med tyske fly, der var ved at lande på flyvepladsen”. Fælles for børnenes reaktionsmønster var en vis portion nysgerrighed, forbavselse og angst. Den knap 10-årige Ella vågnede ved overflyvningen og blev både bange, men også lidt nysgerrig. Hendes forvirring over situationen skinner tydeligt igennem: “Om eftermiddagen stod jeg i en port og læste “oprobet” til den danske befolkning. Jeg husker tydeligt, at jeg spurgte de omkringstående, hvad ordet “besat” betød. Det anede jeg nemlig ikke”.

Folkestrejken i august 1943 og juli året efter står derimod svagt i hukommelsen. Flere skriver, at de slet ingen klar erindring har om folkestrejkerne. Primært bybørnene husker

episoder herfra, og hovedindtrykket kan koges ned til, at det var perioder med uro og jævnlige skyderier. Erik Thomsen konstaterer, at han bare husker de store menneskemængder, der forsamlede sig i gaderne, og at han har vanskeligt ved at skelne begivenhederne fra undtagelsestilstanden d. 29. august 1943. Jødeaktionen i oktober samme år berøres sporadisk i få af erindringerne i forbindelse med naboer, som forsvandt fra gaden og rygter om deres flugt. En kvinde nævner kort, at en lærer på skolen måtte flygte til Sverige med kone og børn, hvilket var det store samtaleemne mellem eleverne på selve aktionsdagen. Hvis de ikke personligt kendte jøder eller boede på landet, så har de ikke noget tydeligt billede af jødeaktionen og siger, at det stort set gik hen over hovedet på dem.²³

Kirsten Schlichtkrull har undtagelsesvis et levende billede af livet under folkestrejken 1944 og mindes et stærkt sammenhold i Sydhavnen i København, hvor hun flyttede til en ét-værelses lejlighed alene sammen sin mor efter forældrenes skilsmisse. “Vores petroleumsovn gik til naboen, så snart vores lejlighed var varm nok. Vi tappede alle vand og puttede klortabletter i. Vi kogte kartofler i fællesskab på små murstenskomfurer i gården. Hipo kørte gennem Ellebjergrøvej med vogne uden sidedøre og geværer pegende ind mod husene. Det blev folk irriterede over og spærrede vejen med et stort arbejdsskur. Da tyskerne ikke mere kunne passere, hentede de en kanon og skød arbejdsskuret sønder og sammen. Jeg var rigtig bange, og min mor overbeviste mig om, at jeg var i sikkerhed i badeværelset (det troede jeg på dengang)”.

Englændernes fejlagtige bombning d. 21. marts 1945 af Den franske Skole på Frederiksberg Allé kostede 86 børn, 11 nonner og nogle andre voksne livet.²⁴ Specielt de københavnske børn husker som voksne tydeligt tragedien og deres egen reaktion, både fordi den skete i nærområdet, og et par indirekte var personligt involveret. De kunne ikke lade være med at identificere sig med de døde jævnaldrende børn og tænke, at det kunne have været dem selv, der var blevet dræbt, og at

ulykken kunne ramme dem næste gang. Under angrebet hørte Kirsten sirenen og så engelske bombefly flyve hen over Mathæusgade skole. Elever og lærere blev stuvet sammen i skolens kælder, mens bragene fra bomber tæt på ved Sønder Boulevard tydeligt kunne høres. Flere piger fra hendes klasse faldt skrigende og grædende på knæ og bad Fader Vor. Hendes egen holdning var snarere, at "hvis det er nu, jeg skal dø, så vil det alligevel ikke hjælpe at bede. Det faldt mig slet ikke ind at bede. Jeg stod og kikkede lidt forundret på, hvad der foregik". Nogle af dem tilhørte en klike af klassens ledende piger, og bagefter rykkede oplevelsen ved magtbalancen. Pigerne var flove over at have vist svaghed, "selvom der ikke blev talt om det, så vidste vi alligevel allesammen, at de ikke var så stærke, som de gerne ville give det indtryk af". Venindens 17-årige storebror var blandt det frivillige mandskab, der gravede for at redde børnene ud fra Den franske Skole, og "han græd meget, da han kom hjem derfra". Ruth Munk Jensen, der gik på den katolske skole på Nørrebrogade, slap med skrækken. "Jeg skulle have været på Den franske Skole, men nåede det heldigvis ikke. Min mor kendte en dame, som mistede sin datter derude i en af de første klasser".

Folks fortællinger om den 4. maj er i hovedtræk bygget op omkring situationen, de var i, da de uventet fik besked om den tyske kapitulation, fulgt af en beskrivelse af, hvordan aftenen blev fejret, og hvilke tanker befrielsen affødte. For Andreas Esbensen begyndte dagen ellers alt andet end glædelig. Hans storebror kom hjem fra skole og fortalte, at Andreas ikke skulle møde til undervisning, fordi der var blevet opstillet kanoner ved skolen. Samme eftermiddag kom en falkredder til gården og bad familien gøre sig klar til evakuering. Esbensen mener, at netop i det sekund begyndte han at forstå krigens alvor. "Vi havde ingen radio, men da naboen om aftenen kom og bankede på ruden for at fortælle om kapitulationen først i det øjeblik forstod jeg, hvad frihed det betød". Oplevelsen af fest, glæde og lys var stort set ens for børn og voksne. Hi-

storiene om denne aften har et stærkt fællespræg, og der tilføjes intet væsentligt nyt til det velkendte billede. Flere føler, at de ikke kan bidrage med mere af interesse, og der er en tendens til at beskrive festlighederne kortfattet. Det er dog værd at bemærke, at en del fremhæver, at de udover glæde følte en kolossal lettelse. Kirsten skriver, at hun ikke rigtig forstod, hvor meget krigen havde tynget hende før den 4. maj 1945: "Først da fattede jeg den utrolige lettelse ved igen at kunne tale frit uden angst for konsekvenser for min familie".

Alle tyske tropper rundt om i landet var ikke villige til at overgive sig, og i bl.a. Esbjerg blev frihedsrusen afløst af skyderi og udgangsforbud. Ellen var med sin mor til gymnastikundervisning på Danmarksgades skole i midtbyen: "Vi skulle være hjemme inden undtagelsestidens start. På vej op ad Torvegade blev vinduerne åbnet og folk råbte "Der er fred"! Det kunne vi jo ikke tro på, selvom vi vidste, at det lakkede mod slutningen. Da vi kom hjem, stod vinduet vidt åbent, og vi hørte, befrielsesbudskabet blive gentaget og var naturligvis ligeså lykkelige, som de fleste andre. Indtil det forlød, at den tyske kommandant i Esbjerg ikke ville overgive sig, og at der blev opsat spærringer og der blev skudt, så blev vi gennet ind".

Opvæksten i krigsårene sad dybt og foruroligende i mig

(Karen Christensen)

Krigen blev meget følelig og kom chokerende tæt på nogle af børnene, der mistede nære familiemedlemmer, blev skilt fra dem ved fængsling og flugt, eller pludselig selv befandt sig i krydsild og blev vidne til nedskydninger. Loving fremhæver, at hans tilfældige møde med en likvidering berørte ham dybt. Han havde stået på Østerbro i nærheden af en frisørsalon, der var ejet af et stikkerægtepar, imens en håndfuld modstandsfolk ankom i bil til forretningen, gik ind og affyrede flere skudsalver: "Jeg husker konens skrig af rædsel inden hun døde". Skønt oplevelserne var

rystende og betydningsfulde for det barn, der blev berørt, havde de sjældent indflydelse på hverdagen udenfor en snæver personkreds. Krigen kom til at præge børnenes barndom, men der var stor forskel på sporene den satte i de enkelte familier og børns sind. Selvom besættelsen kun strakte sig over en kort årrække gav den et par af kvinderne psykiske eftervirkninger i årevis. De blev nervøse og sensitive med let til tårer og kunne trods lettelsen over krigsafslutningen ikke lige ryste angsten og usikkerheden af sig igen. Nogle siger, at krigen kom til at præge deres moralske værdier og politiske ståsted fremover. Karen mener, at den bestemte mange af hendes holdninger og valg i tilværelsen. "De har præget mine spørgsmål til livet og krav til mig selv om at få afsat gode spor, mens jeg lever"²⁵, hvilket bl.a. har fået hende til at gå ind i internationalt hjælpearbejde. For Erik Thomsen blev det vigtigt altid at kunne forsvare landet samtidig med, at han havde mange overvejelser over retsopgøret, som han finder uværdigt. "Mange blev behandlet som det rene udskud, blot fordi de måske af erfaringer fra førkrigstiden havde sympati for den menige tysker", og han fastslår "at meget af mit grundlag for at se, hvad jeg finder rigtigt og forkert er grundlagt i de 5 år. Krig kan aldrig være en løsning, men kun en mulighed for at påtvinge andre frie mennesker sin egen tankegang".

Ingen udtrykker direkte fjendtlighed overfor tyskerne i dag, der er snarere tale om et vist forbehold hos nogle. Ella Jensen har ikke meget tilovers for den ældre generation af tyskere, og hun er "stadig skeptisk over for alt, hvad der er tysk. Jeg føler ikke, at den tyske kæft, trit og retning mentalitet har ændret sig væsentligt hos den ældre tyske aldersgruppe, sådan som jeg møder den her på den jyske vestkyst. De unge tyskere derimod tror jeg nok, jeg i dag ville kunne have tillid til". Dyrkelsen af danskheden i form af alsangsmøder med afsyngning af nationalsange og salmer, markeringen af "os" mod "dem" øgede og skærpede en dansk nationalfølelse vendt mod alt tysk. Sønderjyske Kæthe pointerer, at hun er stolt af at være dansk og Tove synes, at kri-

gen kan lære os, "at friheden ikke er en selvfølge. Jeg tror også man blev meget bevidst om, hvad det vil sige at have et fædreland". To sønderjyder pointerer, at trods deres hjem var dansksindede, så var det en fædrelandskærlighed uden fanatisme. Det gjaldt om at skelne mellem besættelsesmagten og mennesker i nød, som uforskyldt var bragt i en uholdbar situation. Helens forældre gav f.eks. mad- og tøjpakker til tyske flygtninge, der var indkvarteret på skolen ved siden af, og Andreas refererer en episode under krigen, hvor en tysk soldat på flugt havde skjult sig og sovet i deres lade:" Da vi fandt ham om aftenen, blev han alligevel bænket omkring bordet, også selvom det var ulovligt og direkte farligt – menneskekærlighed findes trods besættelse". Henry og hans skolekammerater fortsatte uden tøven med at hilse på den lokale købmands tyske svigersøn, der havde boet i byen siden 30'erne, men aldrig havde fået dansk statsborgerskab. Han var blevet indkaldt til værnemagten med tjenestested på den sjællandske nordkyst. "Vi mødte ham om morgenen, når vi cyklede til skole i Helsingør. Han kørte den modsatte vej i tysk uniform efter nattens vagt. Vi hilste. Vi syntes, det var synd for ham, at han var kommet i den situation, som han helt sikkert ikke brød sig om".

Sammenholdet i familien, den tætte kontakt til venner og naboer fremhæves positivt. Udgangsforbud og spærretid betød, at aftenerne i højere grad blev tilbragt i hjemmet med at læse, spille, synge, sy, høre radio m.m., der gav en unik nærhed i familien. Krisen gjorde afhængigheden mellem mennesker større, og flere siger ligeud, at de savner fællesskabsfølelsen, som blev forstærket på grund af den ydre fjende. Besættelsesårenes sparsommelighed og nøjsomhed blev videreført i voksenlivet, som en vane med at spare, samle til huse, gemme og passe på ting. Køb- og smid-vækmentaliteten er upopulær hos denne aldersgruppe. De er overbeviste om, at mangelsituationen under krigen skabte en livsduelig generation, der er i stand til at opretholde tilværelsen med meget lidt i modsætning til senere generationer. "Vi vil altid kunne klare os. Vi

Under krigen var der i Esbjerg en del russiske krigsfanger, som blandt andet var beskæftiget ved bygningen af befæstningsanlæg. Billedet fra Strandbygade efter befrielsen viser russiske krigsfanger ledsaget af dansk politi sandsynligvis på vej til hjemsendelse. De sidste vendte hjem i august 1945 (Esbjerg Byhistoriske Arkiv).

“Der var mange russiske krigsfanger i Esbjerg. De kom næsten dagligt marcherende gennem vores gade, Nørregade, forhultede og sultne. De gik altid og rodede i rendestenen efter skodder, som de senere røg helt op. Jeg havde gemt en masse af min fars skodder, så en dag åbnede jeg stuevinduet og smed dem allesammen ned lige foran de tyske fangevogtere. Russerne jublede og vinkede op til mig. Den forreste fangevogter derimod truede ad mig og noterede vores husnummer ned. Hele resten af dagen var jeg hundeanst for at blive “taget”, og min mor fik ballade med nogle naboer, der bad hende om at passe bedre på den “frække tøs” (Ella Jensen).

har prøvet fattigdom, men det påvirker mest voksne mennesker, børn oplever det på en anden måde” (Annie Petersen). Samtidig gav opvæksten dem en taknemmelighed og glæde over efterkrigstidens store økonomiske og materielle fremgang, der gjorde det muligt, “at vi i dag kan få dækket alle vores mest basale behov og lidt til, og at vi lever i et velfærdssamfund, hvor ingen behøver lide nød” (Loving).

Krigens betydning for deres eget liv er blevet tydeligere i årenes løb for næsten samtlige deltagere, og trods forskellene i baggrund og senere tilværelse har erindringerne mange fælles træk. Henry F. Larsen giver sin tolkning af krigens indflydelse på generationen: “Det var en særlig tid, hvor den enkelte var part – også som 10-årig og i endnu større grad som 15-årig. For unge under opvækst måtte resultatet nødvendigvis blive, at de blev en slags produkt af krigen. Det korte åremål fik uforholdsmæssig betydning for vores senere liv. Sådan blev det i hvert fald for mit vedkommende”.

Artiklen er egentlig affødt af samtaler omkring besættelsen, som jeg gennem tiden har haft med ældre mennesker, der var børn dengang. Det gav ofte en klarere fornemmelse af, hvordan den almindelige hverdag formede sig for befolkningen, fordi deres minder – i højere grad end sædvanligt, når talen faldt på krigen – handlede om den jordnære uheroiske dagligdag med dens små og store gøremål. Før indsamlingen af erindringerne havde jeg selvfølgelig mange overvejelser over selve indsamlingsmetoden og mine forventninger til besvarelserne. Undervejs i forløbet er nogle forventninger blevet bekræftet, mens andre svar gav nye indfaldsvinkler til stoffet og mig selv et mere nuanceret syn på perioden, når forestillingerne ikke viste sig at holde stik.

Hvis man skal trække nogle elementer frem og pege på tendenser, kan man nævne, at halvdelen af erindringsskriverne havde en arbejderbaggrund, og for mindrebemidlede var forskellen fra 30’ernes lavkonjunktur med massiv arbejdsløshed til krigens vareknaphed og

mangelsituation ikke markant. Mange familier var allerede vant til at måtte undvære, spare og mangle almindelige fornødenheder, ligesom flere af de rationerede varer alligevel var sjældne på bordet i arbejderhjem. Men selvfølgelig blev krisen ekstra mærkbar i familier, som i forvejen var økonomisk trængte end i andre samfundslag med et økonomisk og materielt overskud. Det fremgår, hvor vigtigt det var for den enkelte familie at have et udbygget og velfungerende netværk for bedre at kunne klare sig materielt. Kontakter eller gode forbindelser var nødvendige uanset social stand, og folk fremhæver den gensidige hjælp med at skaffe madvarer, tøj mm. Det var en klar fordel at have familie på landet, som ville spæde til med en “sort gris”, æg, kartofler og grøntsager. Børnene sammenlignede dog primært deres egen situation og standard i familien med det velkendte, som naboer og venner med samme sociale status. De fælles vilkår i kvarteret, gaden eller boligblokken, hvor de boede, gav dem en fællesskabsfølelse, der gjorde afsavnene lettere at bære, skønt fornemmelsen af fattigdom var udtalt hos enkelte fra byernes arbejderkvarterer.

Der går et tydeligt skel mellem opvæksten som barn i byen eller på landet. I landdistrikterne var man stadig delvist selvforsynende, så selv landarbejderfamilier kunne få en rimelig kost.

Desuden betød eksistensen af færre kommunikationsmidler og transportmuligheder med deraf mindre mobilitet end nu, at børn udenfor byområderne havde en langt svagere berøringsflade med krigen og besættelsesmagten, når man ser bort fra Sønderjylland og egne af strategisk betydning med større tyske forlægninger og anlægsarbejder.

Forældrene forsøgte generelt at beskytte børnene mod de negative påvirkninger ved at undlade at inddrage dem i problemerne og holde dem hen i uvidenhed. Denne strategi fungerede af indlysende grunde ikke overfor større børn, mens de alleryngste delvist kunne skånes og derfor mindre husker tiden som utryk. Foruden bopælen og alderen lader det til, at kønsforskellene har spillet en rolle for

de følelsesmæssige reaktioner på situationen. Det virker som om pigerne reagerede med mere frygt end drengene, men om det er reelt eller blot udtryk for kvindernes villighed til at indrømme deres angst, er ikke til at sige. Drengene fik i al fald i højere grad mulighed for at leve den indre uro ud gennem voldsomme krigslege, hvorimod pigernes lege var mindre prægede af krigen.

Et modsætningsfyldt forhold, som umiddelbart springer i øjnene, er fremstillingen af, at det ualmindelige gik hen og blev almindeligt, og krigen blev hverdag, samtidig med at den kom til at præge dem stærkt. Krigen påvirkede deres normer og holdninger til etiske spørgsmål i resten af livet, og den blev for nogle det skelsættende punkt, som de bagefter forstod sig selv ud fra. Jeg har søgt at vise tendenserne i erindringerne, men hvis man ønsker et fuldstændigt billede af, hvordan det var at være barn under krigen, så er det nødvendigt at inddrage personer med andre og tungere erfaringer i bagagen for at nuancere helheden. Børn af hjemmetyskere, værnemagere, tysklandsarbejdere, stikkere, danske nazister og sabotører har helt givet divergerende opfattelser og oplevelser af besættelsen og efterkrigstiden end deltagerne i denne artikel.

Artiklen berører sporadisk de hjemmetyske børns problemer med skoleskift og tab af venner. Man kan sikkert med udbytte undersøge andre aspekter i denne gruppe børns liv. Herhjemme er der allerede i det små taget fat i problematikken omkring tilværelsen for børn med nazistiske forældre. Hvorledes det prægede opvæksten, at ens nærmeste sluttede sig til et politisk parti med en ideologisk holdning, som både under og efter besættelsen ikke var den almindelige norm og generelt uaccepteret af samfundet. Hvor børn kom i en loyalitetskonflikt – splittet mellem deres følelser for familien og omgivelsernes fordømmelse. En grundigere analyse af disse børns erfaringer og udvikling savnes endnu.

Erindringsmaterialet er af en art, der gør det vanskeligt at give et velkvalificeret og mere end overfladisk bud på, hvilken effekt det fik på opvæksten og tilværelsen senere for de

børn, der havde nære familiemedlemmer, som var engageret i illegalt arbejde med sabotage o.lign.

Selvom børnene intet konkret vidste, må det have præget stemningen i hjemmet, hvis forældre eller ældre søskende var dybt involveret. Antallet af børn, der var direkte berørt dengang, har nok været relativt begrænset, da den "typiske" sabotør overvejende var en yngre, ugift og barnløs mand. Langtidseffekten af konstant i perioder at leve under pres og livsfare viser sig desværre hos flere tidligere modstandsfolk som psykiske senskader, der kom til at præge hverdagen i de familier, som de stiftede efter krigen.

Noter

1. Emnerne tages op i nyere publikationer: Ove Nielsen viser i "Hverdagen under besættelsen" (*Årbog for arbejderbevægelsens historie*, SFAH 1994, s. 281-301) livet i en børnerig arbejdsmandsfamilie bosat i en husvildebarak nær Næstved.

Helen Nielsen giver i "Skolepige under Besættelsen", der er skrevet i samarbejde med Lizette Albæk Nielsen, et billede af, hvordan krigen ændrede livet i en lille sønderjysk stationsby og skabte dyb splittelse mellem indbyggere med danske og tyske sympatier ("Sønderjyder siden Genforeningen – erindringer". *Sønderjyske levnedsløb nr. 28. Historisk Samfund for Sønderjylland 1995*, s. 206-217).

Annette Warring undersøger i *Tyskerpiger: Under besættelse og retsopgør* (København 1994) tyskerpigerens sociale og uddannelsesmæssige baggrund og samfundets holdning til dem.

2. En gruppe kvinders besættelsehistorier står i "Vi var der også" (red. Rie Osted, København 1995). En håndfuld af bidragene er fra kvinder, der var børn og teenagere dengang. Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv (ABA) har en samling arbejdererindringer, som også indeholder barndomshistorier fra krigen, f.eks. af Svend Aage Rasmussen (f. 1929), der voksede op i Odense i en arbejdsmandsfamilie præget af faderens lange arbejdsløshedperioder og mange flytninger (registreringsnr. 257). Erindringsindsamlingen – under overskriften "Skriv og fortæl – om dit liv og dit arbejde" – blev sat igang i 1994 i et samarbejde mellem ABA, Arbejdermuseet, Nationalmuseet og forskellige fagforbund. Et udvalg af de indkomne erindringer er udgivet i bogform.

3. Bent Rasmussen skriver om Silkeborg i *Min ba-*

nanløse barndom. Barn i en provinsby 1939-46 (København 1985).

Elisabeth Lyneborg overlevede luftangrebet på Den franske Skole og skildrer sin egen og omgivelsernes reaktion på tragedien i *Jeg var der! 21. marts 1945* (Viborg 1980).

Jonna Aagaard og Bent Larsen skrev først om at være krigsbarn i Ålborg og på Christianshavn til privat brug, men manuskriptet blev senere udgivet med titlen *Barn under besættelsen* (Aalborg 1995).

4. Jørgen Gustava Brandt (*Weekendavisen* d. 28. april – 4. maj 1995).

5. Helen Nielsen (1995) og Lizette Albæk Nielsen: "Krigsbarn" (*Arbejdershistorie* 1/1998, SFAH, s. 30-40).

6. Tidsperioden er valgt, da det er begrænset, hvad folk husker fra de tidligste år. Desuden gik en del børn allerede efter konfirmationsalderen ud af skolen, kom i erhversarbejde og fik et "voksenliv".

7. Ifølge Folketællingen 1940 var aldersfordelingen for drenge og piger denne:

Alder	Drenge	Piger
0-4	159.800	153.900
5-9	150.800	147.100
10-14	157.100	153.700
0-14	467.700	454.700

For alle mænd og kvinder lå tallene på: 1.890.100 (mænd) og 1.936.000 (kvinder). Kilde: *Danmarks Statistik. Statistiske Tabelværk, Femte Række, Litra A, Nr. 22. "Folketællingen den 5. November 1940 og Befolkningens Bevægelse 1931-40"* (København 1944), Tabel 4, s. 16. Beregnet Aldersfordeling ved Begyndelsen af hvert af Aarene 1931-1941 og Middelfolketal.

8. Kilde: *Danmarks Statistik. Statistiske Tabelværk, Femte Række, Litra A, Nr. 23. "Folketællingen 1940. Bind II. Befolkningens Fordeling efter Erhverv* (København 1949), Tabel 1, s. 13. Hele befolkningens Fordeling paa Erhvervene 1940:

I	Landbrug, Gartneri, Skovbrug og Fiskeri	27,7 %
II	Haandværk og Industri	33,4 %
III	Handel og Omsætning	12,6 %
IV	Transporterhvervene	6,5 %
V	Administration og Liberale Erhverv	7,0 %
VI	Uoplyst Erhvervsgruppe	1,9 %
VII	Formue, Renteindtægt o.l.	10,9 %

Opgørelsen er incl. Husmødre og Husmedhjælpere. Tabel 9, s. 20. De egentlige Erhvervsudøvere fordelt efter Hovederhvervsgrupper, 1940.

I tabellen anvendes samme hovederhvervsgruppeinddeling som i Tabel 1 undtagen VII, men personerne er

desuden opdelt efter disse kategorier – Selvstændig o.l., Medhjælpende Hustruer, Funktionærer og Arbejdere.

Det samlede antal personer er 1.754.662: 32,0% tilhører gr. I; 36,2 (II); 16,1 (III); 6,5 (IV); 8,4 (V) og 0,8 (VI). Interessant i denne sammenhæng er, at gruppen "Arbejdere" udgjorde 50% af personerne, da det har betydning for udvælgelsen af deltagerne.

9. Metoden anbefales af Paul Thompson i "The Voice of the Past. Oral History" (Second Edition, Oxford 1988, s. 130-131), hvor en egentlig repræsentativ undersøgelse ikke er særlig anvendelig.

10. Kilde: Fødselsnummer i Ægteskab fødte Børn 1936-1946. *Folketællingen, Den 5. November 1940* (Kbh. 1944), s. 46.

11. Landsgennemsnittet lå på godt 4 pro mille. Skilsmisserne i Hovedstaden ligger markant over provinsbyerne, hvor de er ca. tre gange så hyppige som i landkommunerne. Kilde: *Folketællingen, Den 5. November 1940* (Kbh. 1944). Tekstafdelingen, V. Skilsmisser, s. 40.

12. Kilde: *Folketællingen, Den 5. November 1940* (Kbh. 1944). Tekstafdelingen, VI. Fødte, s. 43, s. 46 og s. 47.

13. Kun et par angives at være landarbejdere. For én person oplyses, at han var invalidepensionist, men intet om tidligere beskæftigelse. Én anden supplerede fabriksarbejdet med et job som vicevært.

14. Kilde: *Folketællingen, Den 5. November 1940* (Kbh. 1944). Tabel 2. Beregnede Folketal ved Begyndelsen af hvert af Aarene 1931-1941, s. 12.

Omkring hver fjerde person (887.400) var i 1940 bosat i Hovedstaden, hver fjerde i provinsbyerne (919.900) og resten i landkommunerne (2.018.800). Hver fjerde i denne undersøgelse havde også sin opvækst i Københavns området, for de øvrige var fordelingen omtrent halvt om halvt.

15. Lizette Albæk Nielsen (1998), s. 36.

16. Inge Eriksen, *Om hvordan det er at vente på helte nu og for et halvt århundrede siden* (Danmarks Radio, P. 1 d. 4/5. 1995).

17. Klaus Rifbjerg, *Hvilken besættelse* (Kronik i *Weekendavisen* d.5.-10. maj 1995).

18. Moderens reaktion skal ses i lyset af, at hun mistede en bror på 23, da det første danske skib "Aase" i 1940 blev minesprængt. Hendes yngste bror stak af til England om bord på en fiskerkutter d. 29. august 1943. Han var senere med til invasionen i Frankrig og kom først hjem igen nervesvækket i oktober 1945.

19. Onklen fortalte efter krigen, at han gennem arbejdet fik mulighed for at hjælpe flere ældre politifolk med ikke at falde i tyskernes hænder og dermed undslippe koncentrationslejre.

20. I majdagene fra d. 5.-13. 1945 blev der interneret ca. 21.700 personer, hvoraf knap 2/3 forholdsvis hur-

tigt igen blev løsladt og ikke retsforfulgt. Blandt de anholdte var der flere tusinde tyskerpiger (*Anette Warring 1994*, s. 158).

21. Den knap otteårige Poul Korse fra Broager i Sønderjylland var den 5. maj sammen med sin far henne på den lokale skole for at fejre dagen. Skolen fungerede som opsamlingssted for de hjemmetyskere og medløbere, der blev arresteret: "Vi råbte af karsken bælgede værste ukvemsord – "tyskersvin" m.m. – mod arrestanterne og kunne vi komme så tæt på, at vore spytklatter kunne ramme dem, var succesen total. Vores opførsel dengang er naturligvis ikke noget at prale af, men vi var jo kun børn, og jeg husker ikke, at de voksne greb ind for at stoppe os". (Poul Korse, "Befrielse i barnehøjde", *Sønderjysk Månedsskrift* 5, 1995, s. 123).

22. Jørgen Gustava Brandt (Weekendavisen d. 28. april – 4. maj 1995).

23. Kamma Andersson fortæller i sin erindring *Dengang – på Islands Brygge* (Beretninger fra det 20. århundrede, skrift nr. 2, København 1995) om, hvordan hendes jødiske veninde og familie blev taget af det tyske politi og sendt til Theresienstadt, som de overlevede.

24. Elisabeth Lyneborg, s. 7.

25. Lizette Albæk Nielsen (1998), s. 39.

Erindringskrivere

som citeres i artiklen, i alfabetisk rækkefølge med navn (for kvinder også fødenavn), fødselsår, barndomsbopæl og forældrenes erhverv i årene 1940 – 45:

Aigner, Connie Ellen (f. Jensen) – 1937, København. Slagter og medhjælpende hustru.

Christensen, Karen (f. Jørgensen) – 1933, Aalborg. Arbejdsmand og husmor.

Christensen, Walther – 1939, Assens. Landarbejder.

Brorsen, Kirsten (f. Bender) – 1939, København. Fabrikant og husmor.

Esbensen, Andreas – 1936, Agerskov. Gårdejer og medhjælpende hustru.

Holm, Ellen Sandager (f. Nielsen) – 1929, Esbjerg. Avisredaktør og sekretær.

Jakobsen, Birthe (f. Knøsgaard) – 1936, København. Fabrikarbejder og vicevært. Husmor og deltids rengøring.

Jensen, Ella (f. Mortensen) – 1930, Esbjerg. Maskinarbejder og husmor.

Jensen, Erik Røgen – 1930, Ry. Mælkehandler og husmor.

Jensen, Kæthe Mariane (f. Rogge) – 1929, Bredebro. Malermester og husmor.

Jensen, Ruth Munk (f. Munk Pedersen) – 1937, København. Arbejdsmand og rengøringsassistent.

Jensen, Liss Røgen (f. Hansen) – 1932, Aarhus og Helletofte (Langeland). Invalidepensionist og husmor.

Larsen, Henry F. – 1929, Hornbæk. Barber- og frisørmester og husmor.

Loving, Svend Aa. – 1929, bl.a. Roskilde og København. Togfører (DSB) og husmor (løse medhjælperjob i forretninger).

Nielsen, Helen (f. Jacobsen) – 1929, Bredebro. Murermester (bygmester) og husmor.

Nordgaard, Tove Husted (f. Nielsen) – 1931, Bøvlingbjerg (ved Nissum). Benskærer og husmor.

Petersen, Annie Dorit (f. Jensen) – 1936, København. Malersvend og husmor (privat rengøring).

Schlichtkrull, Kirsten Marie (f. Schlichtkrull) – 1932, København. Grosserer og husmor (telefonist og sekretær).

Thomsen, Erik – 1934, Aalborg. Jernbanearbejder og husmor.

Litteratur

Albæk Nielsen, Lizette: *Krigsbarn* (Arbejderhistorie 1/1998, SFAH, s. 30-40)

Andersson, Kamma: *Dengang – på Islands Brygge* (Beretninger fra det 20. århundrede, skrift nr. 2, København 1995)

Døygård, Heino: *Barn af besættelsen. Danmarks besættelse og befrielse – 40 år efter.* (*Historie og samfundsorientering 1*, 1985, s. 28-41)

Danmarks Statistik. *Statistisk Tabelværk*, Femte Række, Litra A, Nr. 22. *Folketællingen 1940*, Bind I (København 1944)

Danmarks Statistik. *Statistisk Tabelværk*, Femte Række, Litra A, Nr. 23. *Folketællingen 1940*, Bind II (København 1949)

Engberg, Jens: *Arbejdererindringer som kilde til arbejderbevægelsens og arbejderklassens historie* (Højstrup Jensen, Niels Ole m.fl. (red.): *Fremad – ad nye veje. Bidrag til diskussionen om arbejderhistorien i 1990'erne* (SFAH's skriftsserie 24, 1990, s. 151-169)

Folke HARRITS, Kirsten og Ditte Scharnberg: *Fortællernes spor. Om arbejdererindringer og deres særegenhed* (SFAH's skriftsserie 24, 1990, s. 139-150)

Horsdal, Marianne: *Livets fortællinger – en bog om livshistorier og identitet* (Gylding 1999)

Korse, Poul: *Befrielse i barnehøjde* (Sønderjysk Månedsskrift 5/1995, s. 122-125)

Lyhneborg, Elisabeth: *Jeg var der! 21. marts 1945* (Viborg 1980)

Nielsen, Helen: *Skolepige under Besættelsen* (*Sønderjyder siden Genforeningen – erindringer. Sønder-*

jyske levnedsløb nr. 28, Historisk Samfund for Sønderjylland 1995, s. 206-217)

Nielsen, Ove: Hverdagen under besættelsen (*Årbog for arbejderbevægelsens historie 1994*, SFAH, s. 281-301)

Nørgaard-Pedersen, Asta: Barndom i 1930-40'erne på børnehjem i København (Bente Skipper (red.). *Barndomserindringer. Fortællinger fra 20'erne og 30'erne* (Vejle 1995, s. 93-106).

Osted, Rie (red.): *Vi var der også* (København 1995)

Rasmussen, Bent: *Min bananløse barndom. Barn i en provinsby 1939-46* (København 1985)

Thompson, Paul: *The Voice of the Past. Oral history* (Second Edition, Oxford 1988)

Warring, Annette: *Tyskerpiger: Under besættelse og retsopgør* (København 1994)

Aagaard, Jonna og Bent Larsen: *Barn under besættelsen* (Aalborg 1995)

Avisartikler:

Andersson, Kamma: *Hvilken myte?* (Politiken 29. august 1998, Kroniken)

Boesgaard, Niels Eric: *Vi glemmer det aldrig* (Berlingske Tidende 12. marts 1995)

Brandt, Jørgen Gustava: *Besættelsens trummerum* (Weekendavisen 28. april-4. maj 1995)

Rifbjerg, Klaus: *Hvilken besættelse?* (Weekendavisen 5.-10. maj 1995)

Abstract

Albæk Nielsen, Lizette: Occupied childhood. *Arbejderhistorie* 2/2000, SFAH, s. 31-52.

Within the last years I have collected childhood-memories from the German occupation of Denmark in 1940- 45. Forty women and men born between 1929-39 – half of them with a working-class background – from all over the country wrote and told about their everyday life during World War II and the impact it had on their future. They tell in detail about the neighbourhood, family, friends, school and leisure time. What hopes, dreams and feelings they had, and which historical events and personal experiences – good or bad – that made the deepest impression and in what way it affected them. It seems that not only class, neighbourhood and age, but also gender influenced on the perception and emotional reaction on the war. The article brings several quotations from the participants.

For children from the working class the difference from the crisis in the 30ties to the rationing of goods during the war made no major difference. But connections and a social network became increasingly important to get commodities, and it was an advantage to have family in the countryside to help with food supply. There was a considerable difference between growing up in a city or in the country with a relative abundance of agricultural products. Due to fewer means of transportation and communication at that time, the population were more stationary, and children in many parts of Denmark had only minor contact with the war and the occupational forces, with the exception of the southern part of Jutland and areas with strategic importance.

The youngest children were less effected as the parents tended to protect them by avoiding speaking about war matters in their presence. Instead many parents deliberately abstained from giving information concerning the war situation apart from the most necessary facts. Naturally this strategy was not tenable with respect to the older children. It seems that girls generally reacted with more fear than the boys, or are willing to admit it. A couple of the girls developed nervous disorder. Although the war gradually became "daily life", it had a great impact on their morals and ethics as adults. Despite the relative shortness of the wartime in each persons childhood, this period still plays a central role in their memories and adult life.

Only a few of the children had family members who were engaged in the resistance movement or who worked for the Germans. But some of them lost relatives and acquaintances as a consequence of the war. Two of the memories have already been published recently in extenso in a book with a collection of memories from South Jutland and in this periodical.

Lizette Albæk Nielsen, cand. mag.
Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv
Nørrebrogade 66 D
2200 København N
Tlf.: 35 36 15 22